

GALYNA KOVALYK*

SŁUŻEBNOŚCI W HETMANACIE

Wstęp

Wiosną 1648 roku rozpoczęła się wielka wojna kozacka pod przywództwem hetmana kozackiego Bohdana Chmielnickiego przeciwko magnaterii i szlachcie polskiej, podczas której zostało utworzone państwo kozackie. Jego oficjalną nazwą było Wojsko Zaporoskie, które istniało w latach 1648-1783¹, ale od 1654 roku – jako autonomia w ramach Carstwa Rosyjskiego. Niniejsze opracowanie ma na celu zbadanie źródeł prawa oraz ich zbiorów, które obowiązywały w czasach Hetmanatu, ustalenie w nich przepisów o służebnościach i zbadanie wpływu prawa rzymskiego na te regulacje.

Wraz z powstaniem państwa Hetmanatu rodziło się pytanie o sposób regulacji istniejących stosunków prawno-społecznych. W *Gramocie cara Aleksieja Michajłowicza Wojsku Zaporoskiemu na zachowanie jego praw i wolności* z 27 marca 1654 roku stwierdza się, że car rozkazywał Wojsku Zaporoskiemu „być pod opieką naszą, majestatu carskiego, jego ręką wysoką, zgodnie z ich prawami i przywilejami dawnymi, według nich przez króla polskiego i wielkiego księcia litewskiego danymi, a praw i wolności nakazano nie naruszać. Starszym nakazał sądzić na podstawie dawnych praw”². Jednakże „prawo”, które miało obowiązywać w Hetmanacie, ujmowano

* Dr, Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki; e-mail: galya.kovalyk21@gmail.com

¹ І.Й. Бойко, *Держава і право Гетьманщини*, Львів 2000, s. 7.

² *Хрестоматія з історії держави і права України: Навчальний посібник*./Упоряд.: А.С. Чайковський (кер.), О.Л. Копиленко, В.М. Кривоніс, В.В. Свистун, Г.І. Трофанчук, Київ 2003, s. 147.

nie konkretnie, ale ogólnie. Podobne „potwierdzenie praw” znajdujemy w Ugodzie Perejasławskiej Jerzego Chmielnickiego z 1659 roku czy Artykułach Moskiewskich Iwana Brzuchowieckiego z 1665 roku³.

1. Źródła prawa oraz ich zbiory

Po raz pierwszy „księgi prawne”, które obowiązywały na terenie Hetmanatu, zostały wymienione w *Uniwersale Hetmana Ivana Skoropadskiego* z dnia 16 maja 1721 roku. Chodzi tutaj o Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego, *Zwierciadło saskie* i *Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej* Bartłomieja Groickiego, które powinny były zostać przetłumaczone z „dialektu polskiego na nasz język russkij”⁴. Jako źródła prawa na terytorium Hetmanatu obowiązywały Statut Litewski z 1588 roku, zbiory prawa magdeburskiego, akty prawne Hetmana, prawo ukraińskie zwyczajowe i prawodawstwo rosyjskie⁵.

Od początku wojny kozackiej szczególną rolę odgrywało kozackie prawo zwyczajowe. Kozacy zaporoscy nie mieli prawa pisanego i stosowali się wyłącznie do „zwyczajów dawnych, prawa ustnego i rozsądku zdrowego”⁶. Jednym ze zwyczajów, jak wskazuje historyk ukraiński O.I. Gurżij, było nadawanie przez hetmana lub cara wsi, miasteczek lub miast na własność starszyźnie generalnej⁷.

³ М.П. Василенко, *Матеріяли до історії українського права*, [w:] *Антологія української юридичної думки*, Том 3, Київ 2002, s. 144. Т.О. Матвеева, *Право Гетьманщини (XVIII століття)*, „Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки” 2013, z. 5, t. 1, s. 48.

⁴ О.І. Резнік, *Система джерел українського права XVIII ст.: аналіз кризі призму кодифікації права Гетьманщини*, „Наукові праці науково-методичний журнал” 2012, z. 171, t. 183, s. 22.

⁵ І.Й. Бойко, *Цивільне право Гетьманщини за Кодексом 1743 року: дис... канд. юрид. наук: 12.00.01*, Львів 1999, s. 22-27. М.М. Кобилецький, *Саксонське зерцало та його застосування в Україні*, „Вісник Львівського університету. Серія юридична” 2013, z. 57, s. 99. Т.О. Матвеева, *Право Гетьманщини...*, s. 41; Т. Кульчицький, *Історичні аспекти правових відносин у Запорізькій Січі*, [w:] *Україна в контексті Європейської історії: матеріали Всеукраїнської наукової конференції*, Тернопіль 2014, s. 15-16.

⁶ І. Грозовський, *Козацьке право*, „Право України” 1997, z. 6, s. 78. П.М. Лепісевич, І.Я. Терлюк, *Козацька держава і право. Навчальний посібник з історії держави і права*, Львів 2005, s. 80-81.

⁷ О.І. Гуржій, *Право в українській козацькій державі (друга половина XVII-XVIII ст.)*, Київ 1994, s. 11.

Z uwagi na fakt, iż na terytorium Hetmanatu obowiązywały różne akty prawne, nie mogło być mowy o jednolitości w uregulowaniu podobnych stosunków prawnych⁸. Przepisy ukraińskiego prawa zwyczajowego mogły pozostawać w sprzeczności z przepisami Statutu Litewskiego, a te – z normami prawa magdeburskiego. Istniejące źródła prawa były zawarte w wielu zbiorach, kodeksach i aktach, były źródłami prawa różnych państw i narodów, których ustrój prawno-społeczny często opierał się na różnych zasadach, stąd też mógł niekiedy chronić sprzeczne interesy⁹. Różnice między przepisami prawa nadal pogłębiały się, co doprowadziło do tego, że sądy różnie orzekały w podobnych sprawach w zależności od źródła prawa, na którym opierało się orzeczenie¹⁰. Zaistniała zatem potrzeba ujednolichenia i unifikacji prawa. Chronologicznie pierwszą próbą uporządkowania prawa był *Proces krótki obowiązkowy* («Процес короткий приказний») z 1734 roku, wydany w rezydencji hetmańskiej¹¹. Ten zbiór praw został wykorzystany jako podręcznik dla prawników¹². Wiadomo też o redakcjach (wersjach) tego zbioru, z których jeden został zatytułowany *Aksces* («Акцес»)¹³. Kolejnym nieoficjalnym zbiorem praw była *Ekonomia krótka* («Економіка коротка»)¹⁴ nieznanego autora, zawierająca wybrane zagadnienia prawa prywatnego. Należy podkreślić, że ani *Proces krótki obowiązkowy*, ani *Ekonomia krótka* nie zawierały wzmianek o regulacjach prawnych służebności w Hetmanacie.

Zbiorem norm prawnych, które obowiązywały w Hetmanacie, były *Prawa małorosyjskie, z ksiąg Statutu, Saksona i Porządku wypisane*¹⁵. Ten pomnik prawa nie miał statusu oficjalnego i jest uważany za prywatny zbiór,

⁸ Tamże, s. 20; І.Й. Бойко, *Держава і право Гетьманщини*, Львів 2000, s. 38.

⁹ А. Макаренко, *Причини створення кодексу Гетьманщини 1743 року*, „Право України” 1997, z. 12, s. 106.

¹⁰ О.І. Резнік, *Система джерел...*, s. 22. В.С. Кульчицький, *Кодифікація права на Україні у XVIII ст.*, Львів 1958, s. 8.

¹¹ П.М. Лепісевич, І.Я. Терлюк, *Козацька держава і право...*, s. 88.

¹² М.П. Василенко, *Матеріяли до історії українського права...*, s. 158.

¹³ П.М. Лепісевич, І.Я. Терлюк, *Козацька держава і право...*, s. 88.

¹⁴ *Економіка краткая, какъ по оной себе можетъ остерегти потроху человек оседлый, живучи господаремъ, пунктами изображена; которіи пункта согласни правамъ малороссійскимъ, а якимъ именно правамъ, въ якихъ правнихъ книгахъ написаннимъ, о томъ подъ всякимъ пунктомъ те права цытуются; а в начале первій пунктъ согласуетъ указомъ ея императорскаго величества*, [w:] Василенко Н.П., *Матеріяли до історії українського права*, Київ 1929, t. 1, s. 36-41.

¹⁵ *Пrawa Малороссійскіе, з книгъ Статута, Саксона и Порядка выписанные*, [w:] Василенко Н.П., *Матеріяли до історії українського права*, Київ 1929, t. 1, s. 42-82.

który mógł być podręcznikiem do badania prawa¹⁶. W tym zbiorze prawa wszystkie normy są mieszane, brak w nim jakiejkolwiek systematyki, ale zawiera on odwołania do aktów prawnych, z których zostały one przejęte. Wśród wszystkich norm zawartych w *Prawach małosyjskich* znajdujemy tylko jeden przepis prawny, który reguluje korzystanie z rzeczy cudzej. Chodzi o dożywotnie korzystanie z wiana przez bezdzietną wdowę, przy czym jeśli nie było wiana, mogła ona „siedzieć” na trzeciej części majątku zmarłego męża. Jednocześnie cały majątek zmarłego dostawała jego rodzina. Przepis ten został zaczerpnięty ze Statutu Litewskiego, o czym w zbiorze zaznaczono.

Pierwsze oficjalne próby uporządkowania obecnego w Wojsku Zaporskim prawodawstwa zostały podjęte w latach '20. wieku XVIII. Hetman Iwan Skoropadski uniwersałem z dnia 16 maja 1721 roku stworzył specjalną komisję do przetłumaczenia „ksiąg prawnych”. Niestety, założenie to nie zostało osiągnięte¹⁷. Za początek kodyfikacji prawa w Hetmanacie uważa się wydanie dekretu rządu rosyjskiego z dnia 28 sierpnia 1728 roku (tzw. *Decydujące artykuły Hetmana Daniela Apostoła*, «Рішучі пункти гетьману Данилу Апостола»), po którym została stworzona komisja kodyfikacyjna¹⁸. Wynikiem pracy komisji był akt zatytułowany *Prawa, według których sędzi się naród małosyjski*¹⁹ (dalej: *Prawa*). Mimo ogromnej pracy komisji nad uproszczeniem prawa obowiązującego w Hetmanacie, *Prawa* nie zostały zatwierdzone przez Senat rosyjski i nie otrzymały statusu oficjalnego źródła prawa²⁰. Komisja kodyfikacyjna jednak uporządkowała i usystematyzowała obowiązujące w Hetmanacie prawo, biorąc pod uwagę prawo zwyczajowe. Dlatego przepisy zawarte w *Prawach*, według profesora ukraińskiego M.P. Wasylenki, „wskazują na cechy systemu spo-

¹⁶ Н.П. Василенко, *Матеріяли до історії українського права*, Київ 1929, т. 1, s. XXIX.

¹⁷ І.І. Бойко, *Цивільне право Гетьманщини за Кодексом 1743 року...*, s. 33.

¹⁸ В.С. Кульчицький, *Кодифікація права на Україні...*, s. 9.

¹⁹ Pełna nazwa – «Права, по которым судится малороссийский народ, Высочайшим всепресветлейшия, державнейшия Великия Государыни Императрицы Елисавет Петровны, Самодержицы Всероссийския, Ее императорского священнейшего Величества повелением, из трех книг, а именно: Статута Литовского, Зерцала Саксонского и приложенных при том двух прав, також де из книги Порядка, по переводе из полского и латинского языков на российский диалект в едину книгу сведенные, в граде Глухове, лета от рождества Христова 1743 года».

²⁰ І.І. Бойко, *Про цивільне право Гетьманщини за Кодексом 1743 року*, „Право України” 1999, з. 3, s. 88.

łeczного, który rozwinął się na lewobrzeżnej Ukrainie w połowie XVIII wieku”²¹.

Źródłami *Praw* były Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego z 1588 roku²², zbiory prawa magdeburskiego, *Zwierciadło saskie* oraz *Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej* Bartłomieja Groickiego²³, prawo zwyczajowe²⁴, prawodawstwo hetmańskie²⁵ i ustawodawstwo rosyjskie.

2. Uregulowanie prawne służebności

Wśród służebności *Prawa* wskazują kilka służebności gruntowych i jedną osobistą – prawo użytkowania. Normy o prawie przejścia po cudzym gruncie były bezpośrednio zapożyczone ze Statutu Litewskiego z 1588 roku. Zgodnie z *Prawami* temu, „kto miał swe miejsca do wędkowania lub polowania, albo barcie swe, jeziora, sianożęci, albo przy sianożęciach łącznie w cudzej puszczy, lesie lub innym gruncie, przyznawało się prawo przejścia lub przejazdu do nich” (rozdz. XIX, art. 3, ust. 1)²⁶. Przy korzystaniu z takiego prawa uprawnionej osobie wolno było jednak brać ze sobą tylko te narzędzia, które były potrzebne do korzystania z jego barć, jezior, sianożęć: „do jeziora można było przejść z niewodem, do barci – z siekierą i pieszną, czym by barć robić, do sianożęci – z siekierą i kosą. Nie wolno było brać psów czy strzelby, czym by można było zwierzowi szkodę uczynić” (rozdz. XIX, art. 3, ust. 1). Dodatkowo nadawało się pra-

²¹ М.П. Василенко, *Права, по которым судится малороссийский народ*» як джерело до історії державного права України XVIII віку, [w:] *Антологія української юридичної думки*, Том 3, Київ, 2002, s. 136.

²² О.Ф. Кістяківський, *Очерк исторических сведений о своде законов, действовавших в Малороссии, под заглавием: Права, по которым судится малороссийский народ*, [w:] *Антологія української юридичної думки*, Том 3, Київ 2002, s. 29.

²³ О.Ф. Кистяковский, *Права по которым судится Малороссійскій народ*, Київ 1879, s. 82-83.

²⁴ А. Яковлів, *Український кодекс 1743 року «Права, по которымъсудитсямалоросыйскійнародъ»*: його історія, джерела та систематичний виклад змісту, „Записки Наукового товариства імени Шевченка” Т. CLIX, Мюнхен 1949, s. 50.

²⁵ М.Є. Слабченко, *Ескізи з історії «Прав, по которым судится малороссийский народ»*, [w:] *Антологія української юридичної думки*, Том 3, Київ 2002, s. 204-207.

²⁶ *Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.* [відповід. ред. Ю.С.Шемшученко], Київ 1997, s. 336.

wo do korzystania z lasu otaczającego nieruchomości uprawnionej osoby. Tak więc tym, którzy jeziora mieli w cudzej puszczy, „wolno było dREW z tej puszczy do łązień swych wziąć lub koryta na ryby zdziałać. A tym, którzy sianożęci mieli, wolno było brać drzewo na skyrte albo na stóg, albo odrynę uczynić lub ogrodzić. A bartnikom wolno było brać na leziwo łyk, albo łubia na łązbien i na inne potrzeby, co bartnikom na potrzeby ich bartnickie przynależy, tyle ile im potrzeba wolno było wziąć, co mógł sam przenieść, a nie wozem przewieść” (rozdz. XIX, art. 3, ust. 2). Aby zapewnić nienaruszalność prawa przejścia i przejazdu, został ustanowiony zakaz usuwania lub utrudniania przejścia lub przejazdu. Właścicielowi gruntu nie wolno było powodować szkody barciom, jeziorom lub sianożęciom, a także „osobie, która korzystała z prawa przejścia, nie wolno było szkodzić zbożu lub spowodować innej szkody w cudzej puszczy” (rozdz. XIX, art. 3 ust. 3).

Prawa po raz pierwszy w historii ukraińskiego prawa uregulowały zagadnienie służebności gruntów miejskich. Zasady tych służebności obowiązywały na terytorium Hetmanatu i były zapożyczone z niemieckich źródeł prawa – *Zwierciadła saskiego* i *Porządku sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego*.

Zgodnie z *Prawami* wolno było wznosić budynki o dowolnej wysokości, ale pod warunkiem, że „taki budynek nie zasłania światła budynkowi sąsiedniemu” (rozdz. XIX, art. 13 ust. 1). Jeżeli dostęp do światła był możliwy tylko z jednej strony budynku, z tej strony nie wolno było budować wysokiego budynku ani sadzić wysokiego drzewa, a jeśli był złamany ten zakaz – „budynek powinien być zmniejszony, a drzewo przesadzone lub wycięte” (rozdz. XIX, art. 13 ust. 2). W powyższych przepisach widzimy instytucje, których pierwowzorami były dwie służebności z prawa rzymskiego – *servitus altius non tollendi* (obowiązujący właściciela gruntu służebnego zakaz wznoszenia budynku ponad określoną wysokość, tak aby nie utrudniać dostępu światła) i *servitus neluminibus officiatur* (prawo żądania, aby sąsiad w jakikolwiek sposób, np. niewzniesieniem lub obniżeniem budynku czy niesadzeniem drzew, nie przeszkadzał dostępowi do światła) (D.8.2.2; D.8.2.4; D.8.2.11; D.8.2.12; D.8.2.23.1; D.8.2.15-17; D.8.2.23; I.2.3.1).

Prawami ustanowiono, że nikt nie mógł pozwolić, żeby „z dachu swego budynku czy rynnny woda ściekała na cudzy grunt mu na szkodę” (rozdz. XIX, art. 13, ust. 3). Niestety, ta norma prawna jest zbyt uboga w treści, by ustanowić możliwość istnienia służebności ścieku deszczówki

na grunt sąsiada, ponieważ chodzi o zakaz „ściekania” wody z dachu, jeśli jest to szkodliwe dla sąsiada. Możemy tylko przypuszczać, że za zgodą sąsiada i bez szkody wyrządzanej przez wodę deszczową dla jego gruntu, taka służebność istniała. W prawie rzymskim też był *servitus stillicidii* (*recipiendi, immittendi, avertendi*) – prawo odprowadzania deszczówki na grunt służebny²⁷. Oddzielnym rodzajem służebności w starożytnym Rzymie był *fluminis servitus* – gdy woda ściekała po rynsztokach (D.8.2.17.3; D.8.2.20.3-6)²⁸.

Bez zgody sąsiada zakazane było wpuszczenie belki lub kłody w ścianę budynku sąsiedniego, a także przybudowanie do takiej ściany jakichkolwiek elementów. Jeśli pomimo zakazu takie działanie zostało wykonane, należało odbudować ścianę bez uszczerbku dla sąsiada. W przypadku zaś zaistnienia takiej przybudowy do ściany sąsiada, gdy sąsiad przez ponad rok nie wzywał do usunięcia naruszenia jego własności, następowało przedawnienie roszczenia i taka przybudowa mogła pozostać w dokonanym kształcie. Z powyższego wynika, że sąsiad mógł zgodzić się na wpuszczenie belki lub kłody w ścianę jego budynku lub na przybudowę do swojej ściany. W pierwszym przypadku powstałaby służebność, która w prawie rzymskim nazywała się *servitus tigni immitendi* – prawo wpuszczania poszczególnych belek w ścianę sąsiada (D.8.2.2; D.8.2.6.; D.8.2.20; D.8.5.8.1,2; D.8.6.18.2)²⁹. O prawie przybudowania do cudzej ściany elementów budowlanych jako formie służebności prawo rzymskie nie wspomina.

Użytkowanie w prawie hetmańskim polegało na tym, że żona miała prawo dożywotniego korzystania z mienia, które było zapisane jej jako wiano. Wiano ustalało się w wysokości „trzeciej części majątku męża, którym zabezpieczał się posag żony” (rozdz. X, art. 6, ust. 1). Aktem, który zaświadczał o przyjęciu posagu od żony oraz o jego wartości był list wienny. Jeśli rodzice, wydając swoją córkę za męża, nie złożyli listu wiennego i sam fakt wniesienia posagu był sporny albo żona nie wniosła posagu, to „żona została niewianowaną i nie otrzymywała żadnego odszkodowania za posag, nawet jeśli został on przez nią wniesiony” (rozdz. X, art. 7, ust. 1). Wdowa niewywianowana miała prawo do korzystania z majątku

²⁷ J. Ożarowska-Sobieraj, *Zasady ustanawiania i wykonania służebności w prawie rzymskim* [Rozprawa doktorska napisana w Katedrze prawa rzymskiego, Katowice 2008, mps], s. 81.

²⁸ W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérrier, *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, Warszawa 2009, s. 402.

²⁹ J. Ożarowska-Sobieraj, *Zasady ustanawiania i wykonania służebności...*, s. 79.

męża po jego śmierci w kwocie równej dla wszystkich swoich dzieci, jeśli było ich kilka, a jeśli było jedno dziecko albo małżeństwo nie miało dzieci, wdowa nabywała prawo do korzystania z trzeciej części majątku zmarłego męża (rozdz. X, art. 7, ust. 2). Wdowa nie mogła nabyć wiana na własność, natomiast przysługiwało jej prawo dożywotniego korzystania z oznaczonego majątku. Po jej śmierci majątek męża wracał do bliskich krewnych zmarłego męża.

Podobne uregulowanie prawne znało też prawo rzymskie. Chodziło o biedną wdowę po spadkodawcy, jeżeli po śmierci męża nie miała ona wystarczająco dużo osobistego majątku, posagu lub środków na swoje utrzymanie. W tym przypadku wdowa otrzymywała jedną czwartą spadku, a jeśli z tym mężem miała więcej niż troje dzieci, otrzymywała prawo użytkowania czwartej części majątku zmarłego męża, a prawo własności nieruchomości otrzymywały ich dzieci (Nov.53.6; Nov.117,5).

W rzymskim i litewskim prawie przedmiotem codziennych stosunków prawnych było zagadnienie korzystania z majątku zmarłego męża. Nabycie prawa użytkowania następowało z mocy prawa, dlatego nie przewidziano podejmowania innych dodatkowych czynności prawnych. Według *Praw* użytkowanie traciło moc wskutek śmierci żony lub zawarcia przez nią nowego małżeństwa. Natomiast w prawie rzymskim wraz ze śmiercią użytkownika zachodziła przyczyna ustania służebności, a zawarcie kolejnego małżeństwa nie było podstawą do zakończenia użytkowania.

Prawo do korzystania z majątku męża zostało usankcjonowane w drodze ustawy. Profesorowie ukraińscy A. Jakowliw i I.J. Bojko zauważyli, że ponadto użytkowanie takie mogło również powstać w testamencie i nie tylko dla wdowy, ale także dla innych osób³⁰.

Kwestie stosunków majątkowych małżonków były zagadnieniem ważnym w Hetmanacie. W szczególności wskazuje na to wydzielenie oddzielnego rozdziału szóstego w pracy Fedora Czujkiewicza, *Sąd i postępowanie w prawach małorosijskich*³¹. Profesor M.P. Wasylenko przypuszcza, że szczegółowa analiza tego zagadnienia dokonana przez F. Czujkiewicza jest związana z tym, że F. Czujkiewicz w regulacjach w zakresie stosun-

³⁰ А. Яковлів, *Український кодекс 1743 року...*, s. 131. І.Й. Бойко, *Цивільне право Гетьманщини за Кодексом 1743 року...*, s. 101.

³¹ Ф. Чуйкевич, *Суд і розправа в правах малоросійських від 18 жовтня 1750р.* [w:] Василенко Н.П., *Матеріяли до історії українського права*, Київ 1929, т. 1, s. 83-147.

ków majątkowych wyodrębnił instytucję postępowania cywilnego³². F. Czujkiewicz doszedł do wniosku, że żona w odniesieniu do wiana, jak i mąż co do posagu „prawa wiecznego nie mają, a tylko prawo dożywotnie, co znaczy że są uprawnieni posiadać mienie do swojej śmierci, natomiast nie mogą komukolwiek ani mąż posagu, ani żona wiana zapisać”³³. W związku z tym, można śmiało stwierdzić, że list wienny nie skutkował powstaniem prawa własności.

Profesor I.J. Bojko widzi wpływ prawa rzymskiego w kształtowaniu *Praw*, w szczególności w odniesieniu do regulacji stosunków dotyczących rzeczy, posiadania oraz służebności³⁴. Rzeczywiście, w przepisach *Praw* widać wpływ zasad prawa rzymskiego w zakresie regulacji prawnych służebności, o czym mowa była już wyżej. Należy podkreślić, że wynika to z faktu, iż w skład źródeł *Praw* wchodzi Statut Litewski i prawo magdeburskie, które również recypowały wiele zasad i instytucji prawnych z prawa rzymskiego³⁵.

Zakończenie

W związku z powyższym w Hetmanacie nadal obowiązywało prawo litewskie i magdeburskie. *Prawa, po którym sędzi się małorosyjski naród* z 1743 roku, jak również inne prywatne zbiory prawa obejmowały przepisy o służebnościach, chociaż samego terminu „służebności” nie używano.

Wśród służebności *Prawa* wskazują kilka służebności gruntowych i jedną osobistą – prawo użytkowania. Normy o prawie przejścia po cudzym gruncie były bezpośrednio zapożyczone ze Statutu Litewskiego z 1588 roku. *Prawa* po raz pierwszy w historii ukraińskiego prawa regulują zagadnienie służebności gruntów miejskich.

W Hetmanacie istniały następujące służebności: prawo przejścia po cudzym gruncie, prawo zakazu wznoszenia budynku ponad określoną wysokość, prawo żądania, aby sąsiad w jakikolwiek sposób nie przeszkadzał dostępowi do światła, prawo do odprowadzenia deszczówki na

³² М.П. Василенко, *Матеріяли до історії...*, s. XLIII.

³³ *Суд і розправа в правах малоросійських 18 жовтня 1750р.*, [w:] Василенко Н.П., *Матеріяли до історії українського права*, Київ 1929, t. 1, s. 118.

³⁴ І.Й. Бойко, *Цивільне право Гетьманщини за Кодексом 1743 року...*, s. 51.

³⁵ S. Ehrenkreutz, *Zagadnienie wpływu prawa rzymskiego na statuty litewskie*, [w:] *Pamiętnik VI powszechnego zjazdu historyków polskich w Wilnie 17-20 września 1935 roku*, Lwów 1935, s. 189-196.

grunt służebny za zgodą sąsiada, prawo wpuszczania poszczególnych belek w ścianę sąsiada, użytkowanie.

Dostrzegalny jest wpływ prawa rzymskiego na te normy, ponieważ co do istoty uregulowanie prawa przejścia i przejazdu, prawa światła i użytkowania odpowiada analogicznemu uregulowaniu w prawie rzymskim.

Słowa kluczowe: własność, służebność, użytkowanie, Hetmanat, Statuty Litewskie, prawo magdeburskie

Bibliografia:

- Dajczak W., Giaro T., Longchamps de Bérrier F., *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, Warszawa 2009.
- Ehrenkreutz S., *Zagadnienie wpływu prawa rzymskiego na statuty litewskie*, [w:] *Pamiętnik VI powszechnego zjazdu historyków polskich w Wilnie 17-20 września 1935 roku*, Lwów 1935.
- Ożarowska-Sobieraj J., *Zasady ustanawiania i wykonania służebności w prawie rzymskim* [Rozprawa doktorska napisana w Katedrze prawa rzymskiego, Katowice 2008, mps].
- Бойко І.Й., *Держава і право Гетьманщини*, Львів 2000.
- Бойко І.Й., *Про цивільне право Гетьманщини за Кодексом 1743 року*, „Право України” 1999, з. 3.
- Бойко І.Й., *Цивільне право Гетьманщини за Кодексом 1743 року: дис... канд. юрид. наук: 12.00.01*, Львів 1999.
- Василенко М.П., *Матеріяли до історії українського права*, [w:] *Антологія української юридичної думки*, Том 3, Київ 2002.
- Василенко М.П., *Права, по котрым судится малороссийский народ» як джерело до історії державного права України XVIII віку*, [w:] *Антологія української юридичної думки*, Том 3, Київ 2002.
- Василенко Н.П., *Матеріяли до історії українського права*, Київ 1929, т. 1.
- Грозовський І., *Козацьке право*, „Право України” 1997, з. 6.
- Гуржій О.І., *Право в українській козацькій державі (друга половина XVII-XVIII ст.)*, Київ 1994.
- Кистяковский О.Ф., *Права по котрым судится Малороссійскій народ*, Київ 1879.
- Кистяківський О.Ф., *Очерк исторических сведений о своде законов, действовавших в Малороссии, под заглавием: Права, по котрым судится малороссийский народ*, [w:] *Антологія української юридичної думки*, Том 3, Київ 2002.
- Кобилецький М.М., *Саксонське зерцало та його застосування в Україні*, „Вісник Львівського університету. Серія юридична” 2013.

- Кульчицький В.С., *Кодифікація права на Україні у XVIII ст.*, Львів 1958.
- Кульчицький Т., *Історичні аспекти правових відносин у Запорізькій Січі*, [w:] *Україна в контексті Європейської історії: матеріали Всеукраїнської наукової конференції*, Тернопіль 2014.
- Лепісевич П.М., Терлюк І.Я., *Козацька держава і право. Навчальний посібник з історії держави і права*, Львів 2005.
- Макаренко А., *Причини створення кодексу Гетьманщини 1743 року*, „Право України” 1997, з. 12.
- Матвеева Т.О., *Право Гетьманщини (XVIII століття)*, „Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки” 2013, з. 5, т. 1.
- Резнік О.І., *Система джерел українського права XVIII ст.: аналіз крізь призму кодифікації права Гетьманщини*, „Наукові праці науково-методичний журнал” 2012, з. 171, Т. 183.
- Слабченко М.Є., *Ескізи з історії «Прав, по котрым судится малороссийский народ»*, [w:] *Антологія української юридичної думки*, Том 3, Київ 2002.
- Хрестоматія з історії держави і права України: Навчальний посібник.* / Упоряд.: А.С. Чайковиський (кер.), О.Л. Копиленко, В.М. Кривоніс, В.В. Свистун, Г.І. Трофанчук, Київ 2003.
- Чуйкевич Ф., *Суд і розправа в правах малоросійських від 18 жовтня 1750р.*, [w:] *Василенко Н.П., Матеріяли до історії українського права*, Київ 1929, т. 1.
- Яковлів А., *Український кодекс 1743 року «Права, по котрымъсудится малороссийскійнародъ»: його історія, джерела та систематичний виклад змісту*, „Записки Наукового товариства імени Шевченка”, Т. CLIX, Мюнхен 1949.

SERVITUDES IN COSSACK HETMANATE

S u m m a r y

Ukrainian people have struggled for their independence throughout the history. One of such periods of Ukrainian history is the period of Ukrainian Cossack state when Ukrainians tried to separate from the Polish–Lithuanian Commonwealth. At that time, the following sources of law were obliged: the Statute of Lithuania 1588, law books of Magdeburg Rights, Hetman statutes, Ukrainian customary law, and Russian legislation. As there was no uniformity in legal regulation, the necessity of codification arose. The result of the codification commission work was the act entitled “Rights, under which the Little Russian judges”.

Among servitudes, “Rights” presented a few praedial and one personal servitude. The right to cross another’s land was taken from the Statute of Lithuania 1588. “Right” was the first act in Ukrainian legal history that regulated issues of praedial urban servitudes.

The following servitudes were present in Cossack Hetmanate: the right to cross another's land, the right to forbid building of the house above the determined altitude, the right of light (the right to demand unobstructed light access from the neighbor); the right to transfer rainwater from the roof to the neighbor's land; the right to build the particular beam into the neighbor's wall; the usufruct.

Key words: property, servitudes, usufruct, Cossack Hetmanate, Lithuanian Statutes, Magdeburg Law

СЕРВИТУТЫ В ГЕТМАНЩИНЕ

Резюме

Одним из периодов истории украинского народа является период Гетманщины, когда украинский народ сражался за независимость от Речи Посполитой. В то время действовали различные источники права: Литовский Статут 1588 года, сборники магдебургского права, правовые акты гетмана, украинское обычное право и законодательство Российской Империи. Поскольку не было единообразия в регулировании подобных правоотношений, то существовала необходимость в кодификации законодательства. Результатом работы кодификационной комиссии был акт под названием «Права, по которым судится малороссийский народ».

«Права, по которым судится малороссийский народ» включали земельные сервитуты и личный сервитут - право пользования. Право прохода через чужую землю были непосредственно заимствованы из литовского Статута 1588 года. «Права» впервые в истории украинского законодательства регулируют городские земельные сервитуты.

В Гетманщине существовали следующие сервитуты: право прохода по чужой земле, закон, запрещающий возведение зданий выше определённой высоты, право требовать, чтобы сосед каким-либо образом не препятствовал доступу света, право отвода дождевой воды через землю соседа, право вставки балки в стену соседа.

Ключевые слова: собственность, сервитут, право пользования, Гетманщина, Литовские Статуты, магдебургское право